

NATALIA BIŁOUS

Instytut Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy

MIASTA PRYWATNE KIJOWSZCZYZNY
W XVI I PIERWSZEJ POŁOWIE XVII W.:
SPECYFIKA ROZWOJU I FUNKCJONOWANIA

Zarys treści: XVI w. i pierwsza połowa XVII w. to okres dynamicznego rozwoju sieci miejskiej w województwie kijowskim. Ważną cezurą w nasileniu tego procesu było zawarcie unii lubelskiej w 1569 r. W artykule omówiono dotychczasowe ustalenia dotyczące liczby miast. Według przeprowadzonych badań przed 1648 r. istniało tam 328 miast prywatnych, w tym 20 w dobrach kościelnych. Przedstawiono również funkcje miast Kijowszczyzny oraz specyfikę ich rozwoju jako ośrodków pogranicznych.

The content outline: The 16th century and the first half of the 17th century was a period of dynamic growth of the urban network in Kijowskie Voivodeship. An important starting point for the intensification of the process was the 1569 Union of Lublin. The paper contains a discussion of the data concerning the number of towns collected so far. According to the research, there were 328 private towns in the region before 1648, including 20 towns situated on Church-owned estates. The paper also presents the function of the towns of Kijowszczyzna and the nature of their development as borderland towns.

Słowa kluczowe: miasta prywatne, prawo magdeburskie, przywileje, terytoria pogranicza, województwo kijowskie, XVI i XVII w.

Key words: private towns, Magdeburg law, privileges, borderlands, Kyiv Voivodeship, 16th and 17th century

W XVI i pierwszej połowie XVII w. sieć miejska w województwie kijowskim ulegała ciągłym przemianom. Był to bowiem burzliwy okres rozwoju starych i powstawania wielu nowych miast. Unia lubelska zawarta w 1569 r. stała się ważnym bodźcem do aktywizacji

procesu urbanizacyjnego w tym regionie, przebiegającego w kilku etapach¹. Właśnie w okresie pounijnym powstała największa liczba miast prywatnych.

Próby obliczenia liczby miast w województwie kijowskim podejmowali wcześniej historycy zarówno polscy, jak i ukraińscy. Według Aleksandra Jabłonowskiego w latach 30. XVII w. było 206 miast, z których 46 było królewskich, 150 zaś prywatnych (w tym 10 należało do właścicieli duchownych)². Ukraiński historyk Iwan Krypiakiewicz uważał, że w tym regionie w latach 40. XVII w. istniało 385 miast, z których 200 pojawiło się w pierwszej połowie XVII w.³ Olena Kompan podkreślała, że wskutek kolonizacji wschodnich terenów ziem ukraińskich w pierwszej połowie XVII stulecia powstało blisko 300 nowych miast i miasteczek, z których 80–90% było prywatnych⁴. Witold Bobiński obliczył łączną liczbę tych miast na 290⁵. Z kolei Włodzimierz Buczko podał, że na Kijowszczyźnie do połowy XVII w. funkcjonowało 285 miast, w tym 52 królewskie, 13 duchownych oraz 220 należących do szlachty i magnaterii. Dodał on też, że 104 ośrodki rządziły się prawem magdeburskim⁶. Zarówno podział na poszczególne typy własności, jak i liczba miast posiadających prawo niemieckie budzi wątpliwości. Z moich wieloletnich badań wynika, że niezwykle trudno, z powodu luk w zasobie źródłowym, zaliczyć wiele miast np. do domeny monarszej czy dóbr prywatnych. Jednakże udało się powiększyć liczbę tych ostatnich. Około 1648 r. na terenie województwa kijowskiego istniało według moich obliczeń 328 miast prywatnych (w tym 20 w dobrach duchowieństwa). Dla 33 zachowały się teksty przywilejów nadających im

¹ N. Bilous, *Wpływ unii lubelskiej na rozwój urbanizacji województwa kijowskiego*, w: *Unia lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych I Rzeczypospolitej*, red. T. Kempa, K. Mikulski, Toruń 2011, s. 201–208; też, *Урбанізація Київського воєводства у XV–XVII ст.: основні етапи та особливості*, w: *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2014, s. 184–202.

² *Źródła dziejowe*, t. 22: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 11: *Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw)*, dz. 3, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1897, s. 227–233, 241.

³ І. Крип'якевич, *Богдан Хмельницький*, Київ 1954, s. 34.

⁴ О. Компан, *Міста України в другій половині XVII ст.*, w: *Історик Олена Компан. Матеріали до біографії*, oprac. Я. Компан, Київ 2007, s. 58–67, 111.

⁵ W. Bobiński, *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy*, Warszawa 2000.

⁶ W. Buczko, *Miasta prywatne w strukturze majątków magnackich na Kijowszczyźnie drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 88.

prawo magdeburskie. Kolejnych 70 zaliczono do tej grupy na podstawie wzmianek o wójcie, urzędnikach miejskich oraz księgach miejskich⁷. Należy wspomnieć, że badanie dziejów tych miast jest utrudnione właśnie przez brak dla tego regionu ksiąg miejskich.

Założenie nowych miast i slobód

Pewną liczbę osiedli typu miejskiego, powstałych pod koniec XVI w., zbudowano na miejscu osad już istniejących, niekiedy w czasach staroruskich. Część z nich utożsamia się z dawnymi miastami znanymi z latopisów, np.: Wasylków (dawny Wasylów), Biała Cerkiew (Jurijew), Makarów (Woronin), Biłyłówka (Rastawiec), Wołodarka (Włodarów), Rużyn (Szczerbów), Antonów (Rozwołoż).

Przeważająca większość lokacji w województwie kijowskim została przeprowadzona na skutek działalności przedstawicieli rodów książęcych (wśród nich wymienić można: Ostrofskich, Zasławskich, Wiśniowieckich, Koreckich, Rużyńskich, Zbaraskich, Domontów, Czartoryskich). Założycielami nowych miast byli także przedstawiciele rodzin szlacheckich (Niemirowiczowie, Tyszkiewiczowie, Sapiehowie, Hojscy, Lubomirscy, Zamojscy, Koniecpolscy, Charłęscy, Firlejowie, Potoccy, Kalinowscy, Leszczyńscy, Olizary, Łozkowie, Woroniczowie, Makarewiczowie-Iwaszeńcewiczowie, Suszczańscy-Proskurowie, Tyszy-Bykowsy, Strybyle i inni)⁸. Przedstawiciele tych rodzin założyli nie mniej niż 227 miasteczek, czyli 70%.

Po rewizji z 1570 r., przeprowadzonej w celu oszacowania „pustek” w województwach kijowskim, braclawskim i podolskim, król Stefan Batory, a później jego następca Zygmunt III, zamierzali przekazać niezasiedlone ziemie „zasłużonym osobom”, czyli weteranom wojennym. Jednak działania te wywołały sprzeciw sejmu, który niechętnie godził się na oddanie nieużytków w prywatne ręce. Na taki krok zdecydowano się kilka razy. W 1581 r. zasłużony wojskowy książę Kiryk Rużyński otrzymał przywilej na uroczysko Kotelnię pod Żytomierzem,

⁷ Wyniki tych badań przedstawiłam w odrębnym artykule: Н. Білоус, *Приватні міста Київського воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування*, „Україна в Центральній-Східній Європі” 15, 2015, s. 125–164, którego aneks zawiera pełny spis prywatnych miast woj. kijowskiego w latach 40. XVII w.

⁸ H. Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000; tenże, *Fakcje magnackie na Kijowszczyźnie 1569–1648*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003, s. 47–70.

gdzie powstało miasto z zamkiem i rynkiem⁹. W 1582 r. Stefan Batory nadał przywilej pozwalający Dmitrowi Jelcowi na lokację miasteczka Puszczyń nad rzeką Irpień (na dawnym uroczysku Turbowski) i budowę w nim zamku¹⁰. W 1590 r. na sejmie starosta czerkaski Aleksander Wiśniowiecki wywalczył potwierdzenie posiadania „nieużytków nad rzeką Sułą”, gdzie z czasem powstało duże latyfundium z kilkoma miastami, którym nadano prawo magdeburskie (Piratyn, Żurawka, Pryłuka, Żołnin, Łochwica, Łubny, Romny, Chorół). W tymże roku Stanisław Żółkiewski otrzymał przywilej na miasta Horoszyn i Slepowrod, lecz stracił je na rzecz książąt Wiśniowieckich, natomiast w 1597 r. otrzymał Boryszpol z włością.

W XVII w. rozdawnictwa królewskich stały się częstsze. Prawdopodobnie dawna królewszczyzna Czarnobyl – miasto z zamkiem i włością – przeszedł w prywatne ręce magnatów litewskich Sapiechów¹¹. Według inwentarza majątności, sporządzonego w 1640 r., w mieście było 267 placów osiadłych, 150 włók ziemi, do włości należały zaś 23 wsie i slobody, których mieszkańcy płaciły podatki z 150 włók i odraabiali posługi. Pustych włók było 97, „osiadłych na czynszu” – 102¹². Z kolei 23 II 1645 r. miasto Demidów z włością król przekazał Iwanowi Tyszkiewiczowi¹³.

Najwięcej nowych miast powstało więc w pierwszej połowie XVII w., gdy rozdawano ziemie szlachcie za zasługi wojskowe zasłużonym żołnierzom, uczestnikom ekspedycji moskiewskich i różnych bitew. 26 X 1634 r. Łukasz Żółkiewski, starosta chmielnicki, kałuski i perejaślawski, otrzymał przywilej na lokację osad miejskich na uroczyskach: Krasnopol, Hadiacz, Sarskie, Rusawka, Lutynka, Hruni, Glinsk i Bielsk¹⁴. 20 III 1637 r. Janowi Kłosińskiemu nadano przywilej na lokację Bohaczki na miejscu slobód nad rzeką Pseł, z prawem do organizacji dwu targów (we wtorek i sobotę) oraz czterech jarmarków

⁹ Rosyjskie Archiwum Państwowe Akt Dawnych w Moskwie (dalej: RAPAD), zesp. 389, op. 1, ks. 216, 217 v–219 v.

¹⁰ Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy w Kijowie (dalej: CPHAUK), zesp. KMF-32, sygn. 97.

¹¹ E. Rulikowski, *Czarnobyl*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, red. F. Sulimowski, B. Chlebowski, Warszawa 1880, s. 751–753.

¹² Archiwum Państwowe w Krakowie (dział na Wawelu), Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 404.

¹³ Biblioteka Narodowa Ukrainy im. W. Wernadskiego NANU, Instytut Rękopisów (dalej: BNU, IR), zesp. 1, sygn. 4104, nr Powt-662, Przywilej Jkmci na miasteczko Demidów z przysiółkami Iwanowi Tyszkiewiczowi.

¹⁴ AGAD, Metryka Koronna, ks. 181, k. 31–31 v.

dorocznych¹⁵. W 1638 r. porucznik Wojciech Tuszewski i jego żona Elżbieta Proskurzanka otrzymali przywilej na miasteczko Meżyryczkę w powiecie owruckim¹⁶, a w 1644 r. ich córka Helena ustąpiła prawo do niego Władysławowi Chreptowiczowi, porucznikowi chorągwi Aleksandra Piaseczyńskiego, kasztelana kijowskiego¹⁷. W 1639 r. żołnierzowi Stefanu Woronowskiemu nadano „pustynię” Lebedyn¹⁸. Najbardziej charakterystyczny jest przywilej dla Fedora Woronicza, podczaszego kijowskiego, rotmistrza wojska kwarcianego, uczestnika ekspedycji moskiewskich i wołoskich, na założenie miasteczka Fedorów nad rzeką Żerew w powiecie owruckim (1640): „Thedor Woronicz, pułkownik i rotmistrz nasz odważny i dzielny, animusz swój jako prawdziwy ojczyzny syn na bitnych placach wojennych z stratą dostatków i zdrowia swego wiernie i statecznie nam i Rz[eczy]p[ospoli]tej oświadczając, abyśmy w prośbach imieniem jego na ten czas przez Panów Rad naszych do nas z strony zakładania miasteczka Fedorowa na gruncie swym dziedzicznym”¹⁹. W 1646 r. książę Jeremi Wiśniowiecki otrzymał zaś przywilej od króla Władysława IV na miasta Hadziacz i Bobryk²⁰.

Niektóre miasteczka są notowane w źródłach jako wsie, co utrudnia określenie ich statusu prawnego. Tak np. Liplany odnotowano jako wieś i jako miasteczko powiatu owruckiego: w 1640 r. Jan Liplański występował jako właściciel tego miasteczka, a 13 V 1644 r. inny jego właściciel – Hryhorij Liplański – przekazał we władanie Jeremiu Jelcowi wieś Liplany²¹. Podobnie i Domontów był odnotowany jako miasteczko i jako wieś w starostwie czerkaskim. W 1643 r. książę Jeremi Wiśniowiecki przekazał w zastaw to miasteczko żonie Floriana Potockiego za 33 700 zł, a potem nagle nasłał swoje sługi i usunął nabywców²². 11 IV 1644 r. zaś oddał w zastaw wieś Domontów i futor Korobowkę Janowi Zebrzydowskiemu za 9000 zł na 3 lata²³.

W tym okresie powstało dużo nowych slobód, które często pojawiały się w sąsiedztwie istniejących miast i miasteczek. W 1636 r. Stanisław Tyszkiewicz na gruntach swojej sąsiadki księżnej Chodkiewiczowej nad

¹⁵ Tamże, k. 209 v–211.

¹⁶ Tamże, ks. 183, k. 19 v–21.

¹⁷ Tamże, ks. 189, k. 129 v–130 v.

¹⁸ Tamże, ks. 186, k. 29 v–30.

¹⁹ Tamże, ks. 185, k. 291–292.

²⁰ BNU, IR, zesp. 1, sygn. 4104, nr 1036, Oblata przywileju Władysława IV dla księcia Michała Wiśniowieckiego na dobra Hadziacz i Bobryk, 12 VI 1646 r.

²¹ CPHAUK, zesp. 11, op. 1, ks. 9, k. 553; BNU, IR, zesp. 1, sygn. 4104, nr Powt-1000.

²² BNU, IR, zesp. 1, sygn. 4104, nr 2736.

²³ Tamże, nr Powt-948, 949.

rzeką Tnia założył slobodę nazwaną Nowy Łohojsk, którą po 10 latach odnotowano jako miasteczko²⁴. W tym też roku książe Władysław Dominik Zasławski skarżył się przed sądem grodzkim na wspomnianego Stanisława Tyszkiewicza, że osadził on blisko miasta Cudnów na uroczysku Kurne miasteczko z taką nazwą, poprzednio splądrowawszy dąbrowy i grunty pozywającego²⁵. W 1646 r. rodzina Tyszy-Bykowskich osadziła nową slobodę Tyszpól, która była nazywana też miasteczkiem Wyszpól²⁶. Tegoż roku Fedor Jelec osadził slobodkę Jelcówkę, a Osowscy – slobodę Osówkę²⁷. 12 VI 1645 r. ihumen monasteru kijowsko-pieczerskiego oskarżył Konstantego Potockiego, właściciela miasta Narodycz, o to, że jego ojciec nieboszczyk Florian Potocki osadził na gruntach sąsiedniej, należącej do monasteru wsi Kleszczów, kilka slobód²⁸. Ale najwięcej takich osiedli założono w lewobrzeżnych majątkach książąt Wiśniowieckich, dokąd masowo uciekali zbiegli chłopci, poddani szlachty z prawobrzeżnej części województwa. Do nowo założonych slobód i miasteczek uciekali również poddani z majątków szlachty z powiatów: łuckiego, owruckiego i żytomierskiego. W 1645 r. źródła notują zbiegów ze Starego Brusilowa, własności Butowiczów, do Baryszewki, która należała do Jakuba i Teofili Sobieskich²⁹. W 1646 r. poddani uciekli z miasteczka Cybulowa własności Aleksandra Faszczewskiego do nowo założonego przez Stanisława Lubomirskiego miasteczka Kamionki w starostwie białocerkiewskim³⁰. Z tego roku mamy też informacje o zbiegach z powiatu łuckiego: ze wsi Żwirowa do miasteczka Kodni, które należało do Krzysztofa Tyszkiewicza, oraz ze wsi Romanów do miasta Slobodyszcz Antoniego Tyszkiewicza³¹. Atrakcyjne pod tym względem było także starostwo czerkaskie – kraj kozacki, zwłaszcza miasto Trechtymirów. 23 VI 1645 r. właściciele wsi Dmitrowicz Fedor, Katarzyna, Anna oraz Helena Humienieccy złożyli skargę do sądu na Mikołaja Zaćwilichowskiego, komisarza wojsk Jego Królewskiej Mości, domagając się zwrotu zbiegłych do Trechtymirowa chłopów³².

Po zawarciu unii lubelskiej w regionie Naddnieprza założycielami nielicznych miejscowości typu miejskiego była szlachta napływowa.

²⁴ Tamże, nr 4104, 954.

²⁵ Tamże, nr 938.

²⁶ Tamże, nr 1194, 1224, 1646.

²⁷ Tamże, nr 1646.

²⁸ Tamże, nr 246.

²⁹ Tamże, nr 237.

³⁰ Tamże, nr 1760.

³¹ Tamże, nr 1122 i inne.

³² Tamże, nr 306, 309.

Wśród tego typu właścicieli można wymienić rodzinę Charłęskich, przybyszów z województwa lubelskiego, dzięki którym powstało miasteczko Byszów, a wokół niego powstała włość byszowska z kilkoma wsiami. W 1581 r. podkomorzy kijowski Szczęsny Charłęski starał się u króla o nadanie prawa magdeburskiego i statusu miejskiego tej osadzie. Na dawnym grodzisku zbudował on swoim kosztem obronny zamek, otoczył go wałami i prosił króla o nadanie odpowiedniego przywileju. Za wzór organizacyjny nowemu miastu miał służyć Kijów. Na czele gminy miejskiej stał wójt, powoływany przez właściciela miasta³³. Ośrodek otrzymał dwa jarmarki – na św. Illi (19 lipca) i św. Mikołaja (6 grudnia). Po śmierci założyciela w 1602 r. majątność przeszła w ręce jego młodszego syna – Jerzego Charłęskiego, który przyczynił się do dalszego rozwoju Byszowa. 1 VI 1616 r. wskutek jego starań król potwierdził przywilej na prawo magdeburskie³⁴. Po jego śmierci wdowa Anna z Mikulińskich otrzymała dożywocie na Byszowie i władała nim, gdy wyszła powtórnie za mąż za Łukasza Witowskiego, podsędka kijowskiego. Jedyne syn Jerzego, Samuel Charłęski, po ukończeniu nauk na Akademii Krakowskiej udał się w podróż za granicę, ale w Augsburgu zachorował i zmarł. W testamencie swym upraszał matkę, aby zwłoki jego zostały pogrzebane w byszowskim kościele, gdzie spoczęły już ciała babki i ojca Jerzego. Zapisał też na kościół byszowski sumę 10 000 złp. Jego matka odnowiła ów kościół i następnie wprowadziła do niego oo. dominikanów, którym w 1644 r. zapisała na wieczny fundusz wsie Lisznię i Dobkowszczyznę³⁵. Warto dodać, że w 1711 r. Kozacy spalili kościół i zamek³⁶.

Funkcje miast oraz specyfika ich rozwoju

Miasta późnośredniowieczne i wczesnonowoczesne spełniały wiele funkcji społecznych i gospodarczych: były ośrodkami administracyjnymi, siedzibami władcy (właściciela) lub jego namiestników oraz urzędników rezydujących w grodzie. Były też ośrodkami wytwórczości i handlu oraz kultu religijnego. Powolna recepcja prawa magdeburskiego

³³ Wzmianka o wójcie została odnotowana w księdze grodzkiej żytomierskiej z 1640 r.; СРНАУК, zesp. 11, op. 1, ks. 9, k. 43 v.

³⁴ Obydwa przywileje zostały opublikowane: Н. Білоус, *Магдебурзькі привілеї Бишева та його власники*, „Краєзнавство” 2014, nr 1, s. 58–63.

³⁵ BNU, IR, zesp. 1, sygn. 4104, nr 2102, 2103. Pod tym rokiem zachowała się wzmianka, że przełożony kościoła byszowskiego Samuel Rudnicki podał manifestację przeciwko panu Adamowi Gumowskiemu o nieuszanowanie kościoła; tamże, Powt-941.

³⁶ E. Rulikowski, *Byszów*, w: *Słownik geograficzny...*, t. 1, s. 516.

w województwie kijowskim spowodowała, że miasta pod względem administracyjno-prawnym dzieliły się na uprzywilejowane (rządzące się prawem magdeburskim) i nieuprzywilejowane (z funkcjonowaniem instytucji wójta, ale bez przywilejów prawa niemieckiego i organów samorządowych). Podobnie jak i w innych regionach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej, w tym regionie wiele miasteczek miało status osady pośredniej między miastem a wsią. Miały one też agrarny charakter, wielu bowiem mieszczan parało się tego typu zajęciami. Według Jerzego Ochmańskiego zasadniczym źródłem utrzymania ludności tych ośrodków była uprawa roli, ale pełniły one funkcje gospodarcze miasta. Organizowano w nich targi, jarmarki, znajdowały się karczmy, kramy i warsztaty rzemieślnicze³⁷. Wiek XVI to okres, kiedy powstała znaczna liczba średnich i małych miast, co wiązało się z potrzebą państwa oraz magnaterii i szlachty, zainteresowanych w zakładaniu takich osad³⁸. Wiele miasteczek charakteryzowało się niewysokim stanem zaludnienia i rozległością terenów miejskich z luźną zabudową. Drewniane domki typu wiejskiego, posiadające przydomowe ogrody warzywne i sady, wypełniały przestrzeń miejską i tylko przy rynku tworzyły się zwarte szeregi budynków.

Ze względu na pograniczny status województwa kijowskiego jedną z najważniejszych funkcji miast prywatnych tego regionu była działalność obronna. Zdaniem Tomasza Opasa, „miasta pograniczne z racji swych obronnych i handlowych funkcji otoczone były w pewnych okresach większą opieką ze strony państwa, również gdy były to miasta prywatne”³⁹. Król, deklarujący potrzebę budowania zamków obronnych, nie miał na to środków. Z tego powodu jego udział w akcji kolonizacyjnej ograniczał się do wspierania prywatnych inicjatyw. Władzom Korony zależało przede wszystkim na wzmacnianiu systemu obronnego w lewo-brzeżnej części województwa, przed agresją głównie ze strony państwa moskiewskiego. W każdym z tych miasteczek budowano zamek oraz fortyfikacje, wytyczano także rynek, tworzone warunki dla rozwoju handlu i rzemiosła, o czym zachowały się wzmianki źródłowe⁴⁰.

³⁷ J. Ochmański, *W kwestii agrarnego charakteru miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Studia historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958, s. 293–294; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI w.*, Oświęcim 2014, s. 205.

³⁸ R. Szczygieł, *Udział magnaterii w urbanizacji ziem polskich w XVI wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 945, Historia LXVI, 1988, s. 249–250.

³⁹ T. Opas, *Miasta prywatne a Rzeczpospolita*, KH, t. 78, 1971, nr 1, s. 31.

⁴⁰ Na przykład: „Третий приповоз до маетности велможного кнежати Еремиша Михала Кобыбута Вишневецкого и там тот приповоз в браму замковую в том

Przy zakładaniu każdej osady miejskiej należało w pierwszym rzędzie uwzględnić możliwości i potrzebę obrony przed częstymi najazdami oddziałów tatarskich. W tej sytuacji lokację miasta zaczynało od budowy zamku. Przywileje lokacyjne nie dają możliwości prześledzenia tej tendencji. Ze względu na brak ksiąg miejskich wzmianki takie udało się odnaleźć w księgach grodzkich, gdzie odnotowano informacje o tym, że prawie w każdym (dużym czy małym) miasteczku był zbudowany zamek albo zameczek oraz umocnienia obronne. Wznoszono przeważnie drewniane lub drewniano-ziemne konstrukcje. Miasteczka otaczano więc wałem, na którym wznoszono częstokół, a także fosą. Wykorzystywano warunki przyrodnicze, sytuując zamki na wyniosłościach⁴¹. Halina Petryszyn uważa, że slobody były także szybko i dobrze fortyfikowane. Skupione w ciągu pasów obronnych, osłaniały od strony „pola” rejonu osadnicze⁴².

Co charakterystyczne, nowe miasta powodowały osiedlanie się wokół nich ludności wiejskiej, która mogła uniknąć napadów tatarskich, chroniąc się za umocnieniami takich „zameczków”. Tatarzy zazwyczaj nie atakowali umocnionych punktów. Ich taktyka polegała na błyskawicznym napadzie i równie szybkim odwróceniu. Dlatego powstanie miast sprzyjało zagęszczaniu sieci osad wiejskich, przez co wzrastały możliwości gospodarcze danej włości; tworzyły się więzi gospodarcze, społeczne i religijne. Ludność napływająca do miasteczek miała zapewnione prawa i swobody gwarantowane przez prawo miejskie.

Istotną wadą budowanych z drewna zameczków była ich niewielka odporność na pożary. W 1638 r. sługa Fedora Tyszy-Bykowskiego wniósł protestację do ksiąg grodzkich żytomierskich o zniszczeniu majątności jego pana w Chodorkowie, gdy 15 lutego w północ „zgorzały” w nim wszystkie budynki. Zachowała się tylko jedna wieża (pewnie była murowana), gdzie przechowywano przywileje i tytuły prawne do majątności chodorkowskiej⁴³. Tegoż roku pożar zniszczył też zamek w Korninie, gdzie również spłonęły wszystkie przywileje na majątności oraz księgi ziemskie kijowskie za 1638 r., które przed tym

месте Прылуце будучую воткнувши челяди в том замку будучой, сторожом, также мешаном на рынке стоячим оповедал”; СРНАУК, зesp. 11, op. 1, ks. 9, k. 246.

⁴¹ Zob. np. I. Кондратьев, *Любецьке староство (XVI – середина XVII ст.)*, Чернівці 2014, s. 130–134.

⁴² H. Petryszyn, *Ruch urbanistyczny doby nowożytnej na terenach Ukrainy. Typologia miast i interpretacja wzorców lokacyjnych (XVI – połowa XVII wieku)*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. C. Buško, M. Goliński, B. Krukiewicz, Wrocław 2006, s. 282–283.

⁴³ СРНАУК, зesp. 11, op. 1, ks. 9, k. 215.

wydarzeniem Fedor Suszczański-Proskura, pisarz ziemski kijowski, zawiózł do tego zamku⁴⁴.

Rozwój zaludnienia i zagospodarowania terenów południowych i południowo-wschodnich, jaki wówczas obserwujemy, nastąpił wskutek zmniejszenia zagrożenia ze strony Tatarów oraz dzięki polityce władz sprzyjających ludziom, którzy z własnej inicjatywy osiedlali się blisko szlaków tatarskich. Praktykowany w Koronie system obronny pogranicza okazał się o wiele skuteczniejszy niż ten, który dotąd istniał w Wielkim Księstwie Litewskim. Szczególnie ważne okazało się utworzenie wojska kwarcianego, broniącego strefy południowego pogranicza. W latach 70. XVI w. powstała też struktura wojska zaporoskiego, jako dodatkowej siły zabezpieczającej rubież kraju. Oprócz tego tworzone były wojska nadworne książąt oraz panów kijowskich, które brały na swoje barki dużą część antytatarskich działań wojennych, a na rozkaz hetmanów przyłączały się do wojska kwarcianego. Działania takie nie rozwiązały zupełnie problemu tatarskiego, znacznie jednak przyczyniły się do tego, że w drugiej ćwierci XVII w. wzrósł poziom bezpieczeństwa⁴⁵.

Właściciele miast prywatnych Kijowszczyzny duże znaczenie przywiązywali do organizacji handlu i rzemiosła. We wszystkich przywilejach lokacyjnych zawarte było zezwolenie na prowadzenie targów i jarmarków. Otrzymało je w przywileju z 1616 r. miasteczko Nowy Staw Krzysztofa Makarewicza-Iwaszencewicza, które miało wzorować się na Krakowie i Lwowie: „К тому допущаєм в містє Новом Ставє ratusь збудовати і крамы, вагу, постригалню, ятки всіякіє, лазню посполиту і што-колько до порядку обыходов і пожиткови містскому належит мєти. І ремєсла цеховыє порядком иньших таковых мєст спорядивши во всем справовати. Також мєти дозволили єсмо і тым листом нашым дозволяєм Крисьтофови Макаровичови в том містєчку Новом Ставу уставити ярмарки два в кождий год”⁴⁶. Jerzy Lasota, właściciel Sarnopola, w 1615 r. otrzymał

⁴⁴ Тамże, k. 139.

⁴⁵ N. Jakowenko, *Historia Ukrainy do 1795 roku*, tłum. A. Babiak-Owad, K. Kotyńska, Warszawa 2011, s. 246.

⁴⁶ RAPAD, zesp. 389, ks. 207, k. 52 v–53: „К тому допущаєм в мєстє Новом Ставє ратушь збудовати і крамы, вагу, постригалню, ятки всіякіє, лазню посполитую і што-колько до порядку обыходов і пожиткови мєстскому належит мєти. І ремєсла цеховыє порядком иньших таковых мєст спорядивши во всем справовати. Також мєти дозволили єсмо і тым листом нашим дозволяєм Крисьтофови Макаровичови в том мєстєчку Новом Ставу уставити ярмарки два в кождый год” (5 VII 1616 r.).

przywilej na organizację jednego jarmarku i dwu targów w tym mieście: „A tak my, gospodar, baczaczy met prozbu jego w tom słusznuju w tom mesteczku jego Sarnopolu jarmarok odin uroczystyj na swiatki swiata rymskoho i torgi dwa na koždyj tyzden: odyn w den ponedelkowyj, a drugi w den piatnicznyj derzati i torgowoje wybirati pozwolili jesmo, i sym listom naszym pozwalajem wiecznymi czasy. Dajuczy wolnost jako mieszczanom sarnopolskim, tak i ludem postoronnim i czużozemskim zagranicznym na torgi pomenenyje i jarmarok uroczystyj do toho mesteczka Sarnopola prijeżdżaty i torgy czynyty, szynkowaty piwom, medom, horiłkoju, winom i bragoju, koni, inoje wsiakoje bydło prodawati, kupowaty towary kosmatyje, sukonyje i innyje wsiakyje za towary meniaty i wsiakije handli prowadyty”⁴⁷. Najczęściej pozwalano na organizację dwu jarmarków rocznie. Prawo do organizowania doroczne trzech jarmarków otrzymały tylko trzy miasta: biskupi Fastow⁴⁸ i dwa szlacheckie – Fedorów⁴⁹ i Dobromir⁵⁰, cztery zaś nadano zakładanemu przez Jana Kłosińskiego miastu Bohaczka nad rzeką Psel: „Także iarmarki w każdy rok cztery: pierwszy przed Wstąpieniem Bożym tygodniem, drugi przed Wniebowzięciem Naswiętszej Panny Mariej tygodniem, trzeci przed Ś. Mikołajem jesiennym, także tygodniem, ostatni na Ś. Macieja wedle starego kalendarza. Które to jarmarki i targi pomienione obywatele w miastach i miasteczkach naszych królewskich, duchownych i szlacheckich na jarmarkach i targach każą obwołać i to wszystkim do wiadomości przywieść. A na te targi i jarmarki czasów zwysz naznaczonych wolno będzie wszystkim, jakimi-kolwiek conditiej ludziom, kupcom, rzemieśnikom (wyjąwszy tych, którzy według prawa pospolitego do takich zjazdów przypuszczeni być nie mają), przyjeżdżać, handle, kupiectwa rozmaite odprawować w tym że miasteczku przez cały tydzień i tak konie jako i woły, i inne dobytki, i bydła małe i wielkie kupować, przedawać, zamieniać,

⁴⁷ Tamże, k. 16 v: „А так мы, господар, бачачи мет прозбу его в том слушную в том то местечку его Сарнополю ярмарок один урочистый на святки свята римского и торги два на каждый тыйден: один в ден понеделковый, а другой в ден пятничный держати и торговое выбирать позволили есмо, и сим листом нашим позволяем вечными часы. Даючи волност яко мешчаном сарнопольским, так и людем посторонним и чужоземским заграничным на торги помененные и ярмарок урочистый до того местечка вперед реченого Сарнополя приежджати и торги чинити, шинковати пивом, медом, горилкою, вином и брагою, кони, иное всякое быдло, продавати, куповати товары косматые, суконные и иные всякие за товары меняти и всякие гандли провадити”.

⁴⁸ AGAD, Metryka Koronna, ks. 147, k. 50.

⁴⁹ Tamże, ks. 185, k. 291 v.

⁵⁰ Tamże, k. 410 v.

frymarczyć każdemu według upodobania i lepszego pożytku swego. Których to koni i bydła rozmaitego przedawanie ma poprzedzać jarmarki naznaczone dniem albo dwiema. A żeby się tym bezpieczniejszą na przerzeczony jarmarki do miasteczka Bohaczki ludzie zieżdzali, chcemy tego, aby wszystkim wolna i bezpieczna, tak przyjeżdżającym, jako i odjeżdżającym według prawa pospolitego była droga. Do tego wolnemi obywatelów przerzeczonego miasteczka czyniemy od cel i myth jakim-kołwiek imieniem nazwanych, tak wodnych, jako i lądowych w państwach naszych do lath dziesięci, chcąc aby ta wolność tak tym obywatelom miasteczka Bohaczki, którzy końmi, wołami i innym bydłem handlują, jako tesz i tym, którzy innemi rozmaitemi kupczą towarami służyła⁵¹.

Warunki sprzyjające ożywieniu ruchu lokacyjnego stwarzała także polityka władz, która wyrażała się w obdarzaniu pogranicznych miast, w szczególności nowych, zwolnieniami od podatków i wolnościami celnymi, a także dłuższymi okresami tzw. wolnizny, czyli zwolnieniem od czynszów, podatków i powinności na okres od kilku do 30 lat. Jako „ludzie ukraiński” ich mieszkańcy na terenach całej Rzeczypospolitej zwolnieni byli też z opłat targowych i jarmarcznych.

Małe miasta pełniły specyficzne funkcje handlowe: odgrywały ważną rolę pośredników między wielkim handlem prowadzonym w dużych miastach a indywidualnymi konsumentami czy wytwórcami. Miasta prywatne uczestniczyły też w skupie krajowych surowców i towarów dla celów wielkiego handlu⁵². Świadczy o tym kalendarz jarmarków, układany tak, by ich terminy o kilka dni wyprzedzały lub następowywały po jarmarkach w większych miastach, co wynika z omawianych przywilejów.

Informacje o rynku lub placu rynkowym poza przywilejami czerpiemy zwykle z oświadczeń woźnych, odnotowanych w księgach grodzkich. Na przykład w 1640 r. „woźny Jan Szczerbicki [...] odniósł pozew do miasta Kotelni i ten pozew u wrota bramy zamku tamecznego wetknął i sługom na ten czas w zamku będących o położeniu jego opowiadał i publikował, i mieszczanom z wójtem na rynku stojącym jawnie ogłosił⁵³. Z tego oświadczenia dowiadujemy się, że w miasteczku był zamek oraz rynek, urzędował też wójt. Takich wzmianek jest więcej. W ten sposób udało się ustalić posiadanie przez osadę Kowszowata

⁵¹ Tamże, ks. 182, k. 210 v–211.

⁵² A. Wyrobisz, *Małe miasta w Polsce w XVI i XVII w.*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa 1976, s. 182–183.

⁵³ CPHAUK, zesp. 11, op. 1, ks. 9, k. 246 v.

prawa magdeburskiego, gdyż w 1640 r. w tejże księdze grodzkiej odnotowane są informacje o tamtejszych wójcie, burmistrzach i rajcach⁵⁴.

Przywileje prawa magdeburskiego nadawane były zarówno już istniejącym miastom, jak i nowo zakładanym. Inicjatorami nadań byli ich właściciele – osoby świeckie lub duchowne. Za wzór organizacyjny nowych gmin służyły miasta królewskie. W przywilejach zaznaczano, że prawo magdeburskie było nadawane według wzoru innych głównych miast – Krakowa, Lwowa albo Kijowa. W przywileju dla Nowego Rużynowa podano, że porządek zgodnie z prawem magdeburskim ma zostać zachowany podobnie jak w innych miastach głównych – Krakowie i Lwowie⁵⁵, w przywileju zaś dla Didowa, należącego do metropolity kijowskiego, zalecano wzorować się na Kijowie⁵⁶.

W przywilejach wspomniano o powoływaniu organów samorządowych: „przed urzędem miejskim my te moc i władzę zupełną wójtowi, burmistrzowi, radzie i całemu pawołockiemu urzędowi miejskiemu dajemy, we wszystkich sprawach ważnych i sądowych, które zgodnie z prawem magdeburskim do nich należą, sądzić, skazywać i postępować według innych artykułów tego prawa” (Pawołocz, 1589)⁵⁷. Zapisano też informację o prawie właściciela do wyboru urzędników miejskich oraz podkreślano ich podległość dziedzicowi. W przywileju dla Sołtanowa z 1590 r. sformułowano to następująco: „wspomnianemu miastu prawo magdeburskie i wolność miejską nadajemy, że przez wójta, burmistrzów, rajców i innych urzędników miejskich od Iwana Sołtana ustanowionych cały porządek będą sprawować i utrzymywać”⁵⁸. Najwyższą instancją sądową i apelacyjną dla mieszkańców miast prywatnych byli ich właściciele⁵⁹.

Mieszkańcy miast prywatnych otrzymywali zezwolenie na wznoszenie budowli o różnym przeznaczeniu, np. kramów, wag, łaźni i innych. Nie we wszystkich przywilejach znajdują się zezwolenia na wzniesienie ratusza, ale w większości miast one istniały. Zachowały się też nieliczne informacje o nadaniu miastom prywatnym pieczęci oraz herbu. Jako przykład można wymienić miasteczko Moszny w starostwie czerkaskim, któremu na prośbę jego właściciela, księcia Aleksandra Wiśniowieckiego, Zygmunt III Waza nadał 9 II 1592 r. przywilej zezwalający na używanie herbu Oszczep oraz pieczęci miejskiej, „którą

⁵⁴ Tamże, k. 328 v.

⁵⁵ RAPAD, zesp. 389, op. 1, ks. 199, k. 119.

⁵⁶ Tamże, ks. 201, k. 91 v.

⁵⁷ Tamże, ks. 197, k. 10.

⁵⁸ Tamże, ks. 199, k. 86 v.

⁵⁹ Tamże, ks. 197, k. 10.

tą pieczęcią w tym mieście Moszny urząd miejski wszystkie sprawy według prawa magdeburskiego będzie pieczętował i odprawiał, i będzie jej używał wiecznie⁶⁰.

Jednak większość miasteczek w województwie kijowskim były to ośrodki nieuprzywilejowane prawem magdeburskim. Korzystały więc z uproszczonych form samorządu. Najczęściej w źródłach odnotowane są wzmianki tylko o wójcie i mieszczanach. Często od osiedli typu wiejskiego różniły ich prawa na odbywanie targów i jarmarków. Szerszej autonomii takie ośrodki nie posiadały. Jak trafnie zauważyła Urszula Augustyniak, władza królewska za czasów Zygmunta III w polityce miejskiej realizowała prymat władzy centralnej nad samorządem miejskim i nie była zainteresowana wzmacnianiem miejskiej autonomii⁶¹. W związku z tym miastom nadawano przeważnie przywileje o charakterze ekonomicznym, ulgi sprzyjające rozwojowi handlu i rzemiosła. W 1616 r. Stanisław Charłęski otrzymał od króla przywilej na jarmarki i targi dla swego miasteczka Chabne, stanowiącego centrum włości z zamkiem⁶². W 1643 r. Michałowi Jaślikowskiemu nadano przywilej dla miasteczka Tulcza, pozwalający na prowadzenie trzech jarmarków dorocznych⁶³.

Podobnie jak w niektórych pogranicznych miastach królewskich omywanego regionu, przywileje nadawane miastom prywatnym zawierały wiele sformułowań przewidujących dla ludności miejskiej ograniczenia o charakterze społeczno-prawnym. Mieszkańcom zabraniano wychodzenia „na Pole”, przyjmowania do społeczności miejskiej osób będących w konflikcie z prawem (tzw. ludzi luźnych), zbiegów, ludzi „swawolnych” oraz Kozaków. Do tych ograniczeń należy również dodać powinności i świadczenia na rzecz właścicieli, które składały się z czynszu pieniężnego, danin w naturze, różnych posług (robocizny na polach i łąkach, usługi transportowe i komunikacyjne, naprawa grobli, reparacji dróg itd.).

Wydaje się, że na koniec możemy zasygnalizować pewne osobliwości w rozwoju miast prywatnych województwa kijowskiego, w których królewskie przywileje i uniwersały, stanowiące podstawę prawną życia

⁶⁰ *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, cz. 8, t. 5, Киев 1907, s. 260.

⁶¹ U. Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981, s. 209.

⁶² RAPAD, zesp. 389, op. 1, ks. 207, k. 51 v–52.

⁶³ AGAD, Metryka Koronna, ks. 186, k. 365.

miejskiego w Rzeczypospolitej, nie zawsze były przestrzegane przez mieszkańców pogranicza. Ważną rolę dla ich funkcjonowania odgrywały uwarunkowania geograficzne, a zwłaszcza sąsiedztwo ze stepem i Dzikimi Polami oraz – z drugiej strony – z państwem moskiewskim. Życie w warunkach stałego zagrożenia najazdem lub napadem kształtowało sposób myślenia i postępowania oraz rytm codzienności tychże mieszczan.

O ile do unii lubelskiej z 1569 r. proces urbanizacji Kijowszczyzny według modelu prawa niemieckiego przebiegał powoli, o tyle po tym wydarzeniu nastąpiło szybkie ożywienie ruchu lokacyjnego, spowodowane przede wszystkim aktywnością gospodarczą miejscowej elity władzy – książąt i szlachty. To właśnie oni budowali zameczki oraz zasiedlali nowe miejscowości. Ponad 200 miast, które powstały w województwie kijowskim w końcu XVI oraz w pierwszej połowie XVII w., to liczba imponująca, świadcząca o udanym przebiegu procesu urbanizacyjnego. I chociaż w przeważającej liczbie wielkość tych miasteczek nie przekraczała stu posesji, spełniały one funkcje ośrodków, wokół których koncentrowało się życie gospodarcze i społeczne. Należy przyjąć, że około 1/3 z tych osiedli korzystała z prawa magdeburskiego. Funkcjonujące w pozostałych uproszczone formy samorządu sprzyjały aktywności mieszkańców miast w dziedzinie handlu oraz ożywianiu rzemiosła.

Treść prawie wszystkich zachowanych przywilejów lokacyjnych oddaje pograniczną specyfikę ośrodków miejskich z tego regionu. Miasta prywatne pełniły wielorakie funkcje obronne: 1) jako punkty strategiczne na wypadek agresji ze strony państwa moskiewskiego i napadów Tatarów; 2) jako miejsca schronienia w razie buntu poddanych oraz rebelii kozackich; 3) jako miejsca przechowywania skarbów i majątku ruchomego. Pełniły również funkcje gospodarcze: jako centra dóbr, ośrodki rzemieślniczo-handlowe i targowe, a także religijne i kulturalne. Wyczerpujące ukazanie ich roli w funkcjonowaniu tego regionu Rzeczypospolitej wymaga dalszych badań.

Bibliografia

- Biłous N., *Wpływ unii lubelskiej na rozwój urbanizacji województwa kijowskiego*, w: *Unia lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych I Rzeczypospolitej*, red. T. Kempa, K. Mikulski, Toruń 2011, s. 201–208.
- Biłous N., *Урбанізація Київського воєводства у XV–XVII ст.: основні етапи та особливості*, w: *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2014, s. 184–202.

- Bobiński W., *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy*, Warszawa 2000.
- Buczko W., *Miasta prywatne w strukturze majątków magnackich na Kijowszczyźnie drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa, 2006, s. 87–97.
- Litwin H., *Fakcje magnackie na Kijowszczyźnie 1569–1648*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003, s. 47–70.
- Litwin H., *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000.
- Opas T., *Miasta prywatne a Rzeczpospolita*, KH, t. 78, 1971, nr 1, s. 28–47.
- Petryszyn H., *Ruch urbanistyczny doby nowożytnej na terenach Ukrainy. Typologia miast i interpretacja wzorców lokacyjnych (XVI – połowa XVII wieku)*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz, Wrocław 2006, s. 279–315.
- Szczygieł R., *Udział magnaterii w urbanizacji ziem polskich w XVI wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 945, Historia LXVI, 1988, s. 249–256.
- Wyrobisz A., *Małe miasta w Polsce w XVI i XVII w.*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Rosławski, Warszawa 1976, s. 177–187.

Natalia Bilous

Private towns of the Kyiv Voivodeship in the 16th – first half
of the 17th century. Particularities of development and functioning
(Summary)

The article marks to analyse the typology, functions, quantitative characteristics and particularities of the development of private towns of the Kyiv Voivodeship in the 16th and first half of the 17th century. The towns are provisionally subdivided into the ones with privileges that were granted the Magdeburg rights (about a third of all towns), and the unprivileged, constituting the majority. The reception of Magdeburg law in the Kyiv region was a long process. It started in 1498 when the Grand Duke of Lithuania Alexander Jagiellon used this law to charter the city of Kyiv, and lasted until the End 17th century. The Union of Lublin (1569) became an important incentive to activate urbanization processes in the region.

Around the mid-17th century there were 328 private towns in the Kyiv Voivodship, of which almost a third had been established under Magdeburg Law. That implies that the region was highly urbanized. The distribution of Magdeburg Law had a positive impact on the life of the local people and gave a strong boost to the regions' economy.

A significant portion of the surviving city privileges attest to the specificity of the region as the country's borderland. Private towns served various defensive functions: 1) they were to be strategic strongholds in case of Muscovite or Tatar aggression; 2) they offered shelter to refugees from surrounding lands during enemy attacks; 3) they were to be their owners' strongholds in case of Cossack or other subjects' rebellion; 4) they served as treasury for the treasures and assets of their owners. They also served important economic functions as centers of urban life, trade and artisanship, as well as cultural and religious life.

Natalia Bilous – dr, starszy pracownik naukowy w Instytucie Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Specjalizuje się w badaniach nad społeczeństwem wczesnonowożytnym miast Wołynia i Naddnieprza. Autorka m.in. monografii i edycji zbiorów dokumentów: *Київ наприкінці XV – в першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування*, Київ 2008; *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст.*, Київ 2011; *Привілеї Києва кінця XV – середини XVII ст. Дослідження. Тексти*, Київ 2013 oraz kilkudziesięciu artykułów i recenzji (zob. <https://nas.academia.edu/NataliaBilous>). E-mail: bilnat2009@gmail.com.